

จะปฏิรูปการเมือง ให้สำเร็จได้อย่างไร

๑. ความหวังและความกลัว

ในขณะที่การปฏิรูปการเมืองกำลังเป็นกระแสใหญ่ สังคมไทยกำลังมีทั้งความหวังและความกลัวระคนกันอยู่

ที่หวังก็คือหวังว่าถ้าการปฏิรูปการเมืองสำเร็จอะไรต่ออะไรจะดีขึ้น

ที่กลัวก็คือกลัวว่าจะไม่สำเร็จ

กลัวว่าสภาร่างรัฐธรรมนูญมันจะละ

กลัวว่าพรรคการเมืองจะเข้ามาครอบ

กลัวว่ารัฐบาลจะเล่นเกม

กลัวว่านักวิชาการจะมาชี้หน้า

กลัวว่าจะขัดแย้งและนำไปสู่ความรุนแรง ฯลฯ

ที่ไม่พอใจก็มี เช่น ไม่พอใจว่า ม.๒๑๑ ที่แก้ไขโดยรัฐสภาแล้วนั้นไม่เหมือนของคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย (คพป.) หรือไม่ถูกใจ

ไม่พอใจที่กำหนดอายุผู้สมัครเป็นสมาชิกสภาว่างรัฐธรรมนูญ (สสร.) ว่าต้อง ๓๕ ปีขึ้นไป คนหนุ่มสาวกว่านี้ไม่มีความคิดหรือ?

ทำไมต้องกำหนดคุณสมบัติว่าต้องจบปริญญาตรีแล้วคนจนจะมีส่วนว่างรัฐธรรมนูญได้อย่างไร

ทำไมกำหนดให้ผู้สมัครมาเลือกกันเองไม่ตกลงไปหน่อยหรือ และจะเลือกได้ถูกอย่างไร

แล้วยังกำหนดเวลาสมัคร ๙-๑๓ ธันวาคม และให้เลือกกันเอง ๑๕ ธันวาคมกระชั้นอย่างนี้ยังไม่ทันรู้จักว่าใครเป็นใครแล้วจะเลือกกันได้อย่างไรเลย

ที่กลัวและไม่พอใจนี้มีสาเหตุแต่ไม่ควรจะปล่อยให้ความกลัวและความไม่พอใจมาเป็นอุปสรรคต่อการที่จะปฏิรูปการเมืองให้สำเร็จ

จะต้องมีวิธีการจัดการกับความกลัวและความไม่พอใจให้นำไปสู่การปฏิรูปการเมืองให้สำเร็จ

อย่าลืมน่าเป้าหมายของเราคือการที่บ้านเมืองดีขึ้นไม่ใช่เอาสิทธิของเราเป็นใหญ่หรือเอาความชอบความชังส่วนตัวของเราเป็นที่ตั้ง

ตัวตั้งคือประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชนตัวเราเองไม่เป็นไรพร้อมที่จะปรับวิถีและประนีประนอมได้ ขอให้เกิดประโยชน์กับประเทศชาติและประชาชนก็แล้วกัน

นี่คือธรรมชาติเบื้องต้นแห่งการที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ

ประเทศไทยมีเรื่องใหญ่ๆ ยากๆ ที่ต้องการแก้ไขหลายอย่าง แต่เรื่องเหล่านี้ก็ดูใหม่และยากเกินกว่าที่คิดว่าใครจะแก้ไขได้ แต่หากแก้ไม่ได้บ้านเมืองก็จะเข้าไปสู่วิกฤตการณ์และความรุนแรง สังคมไทยจึงต้องเรียนรู้การที่จะแก้ไขปัญหาใหญ่ๆ ยากๆ ให้สำเร็จ

การปฏิรูปการเมืองเป็นเรื่องใหญ่และยากอย่างหนึ่งที่ทำหายนความสามารถของสังคมไทย

การที่จะทำเรื่องใหญ่และยากได้ต้องการ“จิตใหญ่” ถ้าจิตเล็กเท่ารูเข็มข้างหลอดไม่ได้ การที่จะทำงานใหญ่ได้ กรอบความคิดต้องใหญ่ ใหญ่พอที่จะรับความแตกต่างหลากหลาย ต้องเข้าใจความเป็นโครงสร้าง

ของต่างกันเชื่อมโยงอยู่ในโครงสร้างเดียวกันได้ เช่น โครงสร้างของบ้านประกอบด้วยของแตกต่างกันเข้ามาเชื่อมโยงกัน ความคิดที่ต่างกันก็เชื่อมโยงอยู่ในโครงสร้างแห่งการปฏิรูปการเมืองเดียวกันได้

๒. การมองทางบวกและการตั้งโจทย์ให้ถูก

มองทางบวก (optimism) เป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จ การมองทางบวกหรือมีความหวังมีผลกระทบทางชีววิทยา จนมีผู้เขียนเรื่อง “ชีววิทยาแห่งความหวัง” (Biology of Hope)

เมื่อมีความหวัง “**สารสุข**” คือสารเอ็นดอร์ฟินหลั่งออกมาทำให้มีความสุข มีกำลังใจ มีปัญญา

ถ้ามองในแง่ลบและหมดหวัง “**สารทุกข์**” ออกมาทำให้เครียด ทุกข์ เป็นโรคหวาดระแวงไปหมด ก้าวร้าวเกินเหตุ ไม่มีกำลังใจที่จะคิดจะทำอะไรต่อไป

เรื่องการปฏิรูปการเมืองนี้การมองทางบวก และพูดทางบวกจะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้สำเร็จ

การที่สังคมจะมีความเห็นพ้องถึงขนาดที่ว่าประเทศไทยควรมีการปฏิรูปการเมืองไม่ใช่เกิดขึ้นง่ายๆ จะเกิดต่อเมื่อมีการพ่ายแพ้สงครามอย่างย่อยยับ เช่น ญี่ปุ่นและเยอรมนี หรือในสภาพที่เกิดหรือกำลังจะเกิดสงครามกลางเมือง หรือในกรณีที่การปฏิวัติรัฐประหาร

ตามปกติ “หน้าต่างแห่งโอกาส” จะไม่เปิดให้มีการแก้ไขปัญหาของประเทศในเรื่องที่สำคัญๆ

ในประวัติศาสตร์ประเทศไทย“หน้าต่างแห่งโอกาส” เพื่อการปฏิรูปการเมืองเคยเปิดขึ้น ๒ ครั้ง คือเมื่อมิถุนายน ๒๔๗๕ และเมื่อพฤษภาคม ๒๕๓๕ แต่ใน ๒ ครั้งนั้นสังคมไทยยังไม่มีความรู้เรื่องปฏิรูปการเมืองพอ

ในขณะที่กระแสเรียกร้องปฏิรูปการเมืองสูงมาก สูงจนไม่มีพรรคการเมืองใดปฏิเสธ และรัฐบาลก็ประกาศเป็นนโยบายว่าจะสนับสนุนการปฏิรูปการเมืองเต็มที่

กระแสสูงขนาดนี้ไม่ว่าในเรื่องใดๆ ไม่เกิดขึ้นได้ง่ายเลย คนไทยควรจะใช้โอกาสนี้นำไปสู่การแก้ไขปัญหาพื้นฐานต่างๆ ที่หมักหมมและเป็นชนวนวิกฤตในสังคมไทย

คนไทยทุกฝ่ายควรมีสติระคับระคองและเข้าใจการใช้โอกาสนี้ให้เป็นเริ่มต้นไม่ควรจะพุดทางลบให้เสียกำลังใจ เช่น ว่าทำไม่ได้ ต้องล้มเหลว สภาร่างรัฐธรรมนูญจะเป็นสภาเจ๊กพรรคการเมืองจะครอบงำงานทำไม่สำเร็จ ฯลฯ อันจะทำให้ท้อถอย หมดหวัง และไม่ใช้สติปัญญาอย่างจริงจังที่จะทำให้สำเร็จ และพลอยเครียดและเป็นโรคประสาทกันไปหมด เพราะ “สารทุกข์” มันออกมาในร่างกาย

โรคประสาททางสังคมแบบนี้จะนำไปสู่ความจนตรอกและเกิดวิกฤตการณ์รุนแรง

คนไทยต้องมีจินตนาการว่าจะทำเรื่องนี้ให้สำเร็จจินตนาการจะกระตุ้นการแสวงหาทางปัญญา อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ กล่าวว่า

“จินตนาการสำคัญกว่าความรู้”

(Imagination is more important than knowledge)

เพราะจินตนาการกระตุ้นให้เกิดการแสวงหาความรู้ ในการจะทำอะไรให้สำเร็จจะใช้เฉพาะความรู้เท่านั้น ไม่มีพลังพอ เพราะความรู้มีข้อจำกัด ด้วยความรู้ที่มีอยู่ก็จะคิดว่าไอ้นั้นก็ทำไม่ได้ ไอ้นี้ก็ทำไม่ได้

เจ้าชายสิทธัตถะทรงมีจินตนาการว่า “มนุษย์พ้นทุกข์ได้” ซึ่งเป็นจินตนาการที่ยิ่งใหญ่มาก แต่ขณะนั้นไม่ทรงมีความรู้ว่าจะทำอย่างไร ดังที่เทียวทรงลองผิดลองถูกอีกนานตั้ง ๖ ปี แต่จินตนาการที่ยิ่งใหญ่ได้เป็นเครื่องกระตุ้นให้ทรงแสวงหาปัญญาอันยิ่งใหญ่ และปัญญาอันยิ่งใหญ่ที่เริ่มด้วยจินตนาการนั้น ได้สาดส่องช่วยมนุษยชาติมาเป็นเวลานานนับพันปี

ฉะนั้นในเรื่องการปฏิรูปการเมืองนี้ อย่าเพิ่งไปเอา “ความรู้” ว่ามันติดขัดร้อยแปดที่จะทำให้ทำไม่ได้มาเป็นตัวนำ แต่คนไทยควรมีจินตนาการที่ยิ่งใหญ่ร่วมกันว่า

“คนไทยปฏิรูปการเมืองได้”

แล้วช่วยกันแสวงหาปัญญาที่จะทำให้สำเร็จ
โจทย์ของเราคือเรื่องนี้ทำให้สำเร็จได้อย่างไร
ไม่ใช่ทำไม่จึงไม่สำเร็จ

ขอสู่อมวลชนช่วยกันเผยแพร่จินตนาการแห่งความหวังว่า **“คนไทยปฏิรูปการเมืองได้”**

แต่ถ้าใครยังอดไม่ได้ที่จะหลัง “สารทุกข์” ในร่างกาย ขอให้ความทุกข์นั้นจงยาระบาดเป็นโรคติดต่อทำลายความหวังของสังคมไทยเลย ขอให้ทุกข์ของท่านมลายกลายเป็นความหวังเถิด แล้วมีกำลังใจมาช่วยกันแสวงหาวิธีการที่จะทำให้สำเร็จ แม้จะมีข้อจำกัดต่างๆ

๓. เริ่มจากสภาพความเป็นจริงที่ดำรงอยู่

สภาพความเป็นจริงไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ชอบมีที่มาที่ไปหรือมีเหตุปัจจัยที่จะทำให้เป็นอย่างนั้น

เช่น ม.๒๑๑ ที่รัฐสภาแก้ไขออกมาไม่ตรงกับที่ คพป. เสนอ และคงจะมีข้อบกพร่องหลายอย่าง หรืออย่างที่กำหนดว่าคนที่ เป็นสมาชิกสภาว่างๆ จะต้องมียุไม่ต่ำกว่า ๓๕ ปี หลายคนก็ไม่ชอบใจกระบวนการคัดเลือกสมาชิกสภาว่างๆ ก็คงจะมีปัญหา

แต่ถ้าเราจะบอกว่าให้ไปทำแบบ คพป. เถิด หรือกลับไปแก้ ม.๒๑๑ กันใหม่เถิด อย่างนี้ก็จะกลับไปไกลเกิน ก่อความสับสนยุ่งยาก ทะเลาะกันใหญ่อีก และคงจะไม่สำเร็จ

ฉะนั้นท่าทีในเรื่องนี้ก็คือ **“จากสภาพความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ ถึงมันจะไม่ดีหรือไม่สมใจเรา จะทำอย่างไรจึงจะดีที่สุด”**

ในระยณะนี้ยังไม่ควรเสนอการกลับไปแก้กฎกติกาที่จะทำงานในเรื่องนี้(มีผู้อ้างว่าผมเสนอให้มหาวิทยาลัย สสร. ๒๓ คนเอง ผมไม่เคยเสนอเช่นนั้นเพราะจะทำให้สับสนมาก) ขณะนี้อย่าพยายามทำให้สับสน ยอมรับกฎกติกา ที่เกิดขึ้นแล้วพยายามทำในเงื่อนไขที่มีเสียก่อนนอกจากได้ลองแล้วว่ามันทำไม่ได้จริงๆ ค่อยเสนอการแก้ไขกฎกติกาของการกระทำ

๔. สัมมาทิจิ เบนญภาติแห่งการปฏิรูปการเมือง

แนวคิดหลักหรือทิจิที่เกี่ยวกับวิธีทำงานเป็นปัจจัยกำหนดความสำเร็จหรือไม่สำเร็จ ฉะนั้นควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษ

ถ้าแนวคิดวิธีการทำงานในเรื่องการปฏิรูปการเมืองเป็นเชิงอำนาจ เช่น เป็นอำนาจของสภาร่างรัฐธรรมนูญเท่านั้น เป็นอำนาจของรัฐสภาเท่านั้น หรือแม้คิดเป็นเรื่องพลังอำนาจของกลุ่มหรือกักไต่ จะนำไปสู่การแตกความสามัคคีและอาจถึงปะทะกันรุนแรง

การคิดเชิงอำนาจจะไม่นำไปสู่ความสำเร็จเพราะเป็นมิจฉาทิจิ

เรื่องนี้ควรจะทำด้วยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย มีความเป็นพหุภาคีหรือทำงานอย่างมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างฝ่ายต่างๆ อย่างน้อยน่าจะมี ๕ ฝ่าย ที่ร่วมมือกันเป็นเบนญภาติแห่งการปฏิรูปการเมืองคือ

๑. ประชาชนและสื่อมวลชน

๒. สภาร่างรัฐธรรมนูญ

๓. นักวิชาการ

๔. รัฐบาล

๕. รัฐสภา

แต่อาจจะมีฝ่ายอื่นๆ อีก เช่น พรรคการเมือง ภาคธุรกิจ เมื่อมีมากฝ่ายก็เป็นพหุภาคี ไม่ควรใช้การเผชิญหน้า แต่ใช้หลัก “การเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์ในการปฏิบัติ” (intercative learning through action)

ในเรื่องยากๆ ไม่มีฝ่ายใดฝ่ายเดียวที่จะมีปัญญาเพียงพอที่จะทำให้สำเร็จ ต้องอาศัยการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ

ฉะนั้นในเรื่องนี้ไม่ควรมองว่าเป็นเรื่องของสภาาร่างรัฐธรรมนูญที่จะทำงานไปโดยเอกเทศ แต่ควรทำงานร่วมกับฝ่ายอื่นๆ โดยเฉพาะกับประชาชนและสื่อมวลชน

๕. บทบาทของภาคประชาชนและสื่อมวลชน

บทบาทของภาคประชาชนซึ่งรวมถึงองค์กรเอกชนสาธารณะประโยชน์และสื่อมวลชนด้วยความสำคัญที่สุด

ในระบอบประชาธิปไตยฐานอำนาจอยู่ที่ประชาชน การยกร่างและการรับรองรัฐธรรมนูญเป็นเรื่องของประชาชน องค์กรอื่นๆ เป็นเครื่องมือของประชาชน ความตื่นตัวทางการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างดีขึ้น

พฤติกรรมของนักการเมืองเป็นอนิจจัง แปรผันตามความตื่นตัวของประชาชน อย่าไปมองว่านักการเมืองเป็นอย่างไรก็เป็นอย่างนั้นตายตัว อย่าเข้าไปสูทริฐิวาส์สิ่งต่างๆ ตายตัว (นิจจัง)

สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเป็นอนิจจัง คือขยับเขยื้อนเปลี่ยนแปลงได้ นี่เป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ควรนำมาใช้

คนทั่วไปมักจะมีทรรศนะแบบตายตัวซึ่งผิดความจริง ทำให้เข้าไปสู่ความเคลื่อนจากสถานะเดิมไม่ได้ ชัดแย้ง ปะทะ และรุนแรง

การเข้าใจความเป็นอนิจจังของสรรพสิ่งทั้งหลายจะทำให้เน้นกระบวนการ (process) เพื่อให้ขยับเขยื้อนเปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้เรื่อยๆ ยิ่งกว่าการคาดหวังผลตายตัว (finished product) ที่ถ้าไม่ได้ตามที่ตนหรือกลุ่มของตนคาดหวังก็ต้องตายกันไปข้างหนึ่ง

พฤติกรรมของนักการเมืองหรือแม้ของบุคคลอื่นใดเป็นอนิจจัง ถ้าประชาชนไม่ตื่นตัวพฤติกรรมจะเป็นอย่างหนึ่ง แต่ถ้าประชาชนตื่นตัวพฤติกรรมจะเป็นอีกอย่างหนึ่ง ความตื่นตัวทางการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนเป็นปัจจัยชี้ขาด

ประชาชนไม่จำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับการร่างรัฐธรรมนูญแต่ประชาชนสามารถระดมความคิดว่าตนมีปัญหาอะไร อยากเห็นบ้านเมืองเป็นอย่างไร มีเรื่องหลักๆ อะไรบ้างที่อยากให้แก้ไข

ในการที่จะมีการยกร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ โดยประชาชนมีส่วนร่วมนี้เป็นโอกาสที่ประชาชนทั่วประเทศจะยกระดับจิตสำนึกทางการเมือง ทุกจังหวัดควรมีการจัดเวทีสภาร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อให้ประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้มาระดมความคิดกันว่าอยากเห็นบ้านเมืองเป็นอย่างไรและกระตุ้นให้มีการสมัครเป็น **สสร.** กันให้มากๆ **และเชิญผู้สมัคร**ทุกคนมาพุดจาะระดมความคิดกัน

ในที่สุดจากผู้สมัครทั้งหมดแต่ละจังหวัดจะเลือกกันเองเหลือ๑๐และรัฐสภาเลือกเหลือหนึ่ง อย่่าให้ความสำคัญแต่ว่าใครจะเป็นหนึ่งนี้เท่านั้น

ในกระบวนการแบบมีส่วนร่วมทั้งหมดมีความสำคัญ คนที่สมัครแล้วไม่ได้รับเลือกก็มีความสำคัญ สำคัญคือร่วมระดมความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในกระบวนการยกร่างรัฐธรรมนูญต่อไป

นี่เป็นประเด็นสำคัญว่าเรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องอำนาจ ไม่ใช่เรื่องของคนใดคนหนึ่งหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่เน้นที่การมีส่วนร่วมของทั้งหมด

ต้องระวังไว้อย่างหนึ่งว่าการเคลื่อนไหวของกระบวนการประชาชนนั้นต้องไม่ใช่การใช้อำนาจกดดัน แต่เป็นการเคลื่อนไหวทางปัญญาคือ การทำความเข้าใจ(ทุกข์)ให้ปรากฏ และระดมความคิดในหลักการที่สำคัญๆ ของการแก้ปัญหา

ในเมื่อบ้านเมืองมีการ“เปิดฝา”ประชาธิปไตยให้มีเสรีภาพในการแสดงออก ต้องรู้จักความพอดี ความมีเหตุมีผล มีการแสดงออกด้วยดี ถ้าขาดความพอดีขาดความมีเหตุผลและขาดการแสดงออกด้วยดี จะเกิดความเบื่อหน่ายและไม่เห็นพ้องในสังคม ทำให้กระบวนการประชาธิปไตยชะงักงันไม่ก้าวหน้าอย่างเช่นที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต

ความตื่นตัวทางการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนไม่ใช่จะมีประโยชน์เฉพาะการยกร่างรัฐธรรมนูญเท่านั้น แต่จะมีประโยชน์ต่อการแก้ไขปัญหาอื่นๆ ของบ้านเมือง เพราะฉะนั้นฝ่ายต่างๆ ควรจะเข้ามาสนับสนุนในข้อนี้

นายกรัฐมนตรีควรจะจัดสรรงบประมาณจากงบกลางไม่น้อยกว่า ๑๐๐ ล้านบาท สนับสนุนองค์กรกลางองค์กรอื่นๆ ที่รณรงค์ประชาธิปไตยและมหาวิทยาลัย ให้ส่งเสริมความตื่นตัวและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในทุกจังหวัด และในระดับชาติ

๖. การทำงานของสภาร่างรัฐธรรมนูญ และภาคีอื่น ๆ

สภาร่างรัฐธรรมนูญ

สภาร่างรัฐธรรมนูญ ไม่ควรปิดห้องยกร่างรัฐธรรมนูญกัน แต่ควรทำโดยเปิดเผยและมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม

สภาฯ ควรมีโอกาสกรรมการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนกลุ่มต่างๆ และตามพื้นที่ต่างๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดความตื่นตัวและการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวางตามที่กล่าวถึงในข้อ ๕ พยายามประมวลให้ได้หลักการและสาระที่สำคัญ แล้วจึงให้ผู้เชี่ยวชาญยกร่างให้ดู

ในระหว่างที่ยกร่างนั้นก็ให้ประชาชนและสื่อมวลชนช่วยกันดูด้วยเพื่อจะได้ไม่ผิดพลาดไปจากเจตนารมณ์ของประชาชน ถือเป็นความร่วมมือกันไปในตัวไม่ต้องมาขัดแย้งกันทีหลัง และถ้าใช้การมีส่วนร่วมกันตลอดกระบวนการลงประชามติตอนท้ายก็ไม่จำเป็นแล้ว เพราะได้ร่วมกันมาอยู่แล้ว

นักวิชาการ

นักวิชาการ มีบทบาทหลายอย่าง เช่น ส่งเสริมความตื่นตัวและการมีส่วนร่วมของประชาชน ศึกษาค้นคว้าทำความเข้าใจในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญและกฎหมายรัฐธรรมนูญ รับฟังความคิดเห็นและเจตนารมณ์ของประชาชน รวมทั้งบางท่านอาจช่วยกันลองยกร่างให้ประชาชนดู เป็นการทำงานทางวิชาการ สุดแต่ว่าใครต้องการจะเอาไปใช้หรือไม่ ซึ่งอาจช่วยในการพิจารณาของประชาชนและสภาฯ ง่ายขึ้น

รัฐบาล

รัฐบาลควรสนับสนุนกระบวนการทั้งหมดทุกวิถีทาง เช่น สนับสนุนงบประมาณให้กระบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน ให้สื่อมวลชนของรัฐสนับสนุนกระบวนการประชาชน ให้ข้าราชการและพนักงานรัฐวิสาหกิจมีส่วนร่วมสนับสนุนกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และทำความเข้าใจเรื่องการปฏิรูปการเมือง

รัฐสภา

รัฐสภาไม่ใช่รออยู่เฉยๆ จนสภาว่างๆ ทำเสร็จแล้วเสนอเข้ามาแล้วจึงโหวตว่ารับหรือไม่รับแต่ควรมีปฏิสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการกับกระบวนการยกร่างรัฐธรรมนูญ เป็นการมีส่วนร่วมกันมาตั้งแต่ต้น เมื่อร่างรัฐธรรมนูญมาถึงรัฐสภาก็สามารถรับรองได้อย่างรวดเร็ว ไม่ยืดเยื้อยักยัก และไม่ต้องถึงมีเรื่องส่งไปขอประชามติ เพราะถ้าถึงขั้นนั้นแล้วสังคมไทยยังขาดความพร้อมอาจเกิดเรื่องขึ้นได้

๗. ปัจฉิมถา

โดยสรุปที่กล่าวมาทั้งหมดคือแนวคิดและวิธีทำงานที่จะปฏิรูปการเมืองให้สำเร็จ โดยใช้การมีส่วนร่วมหรือความเป็นภาคีของทุกฝ่าย ทั้งภาคประชาชน สื่อมวลชน สภาว่างรัฐธรรมนูญ นักวิชาการ รัฐบาล และรัฐสภา ไม่นั่นที่ความสัมพันธ์กันด้วยอำนาจแต่เน้นที่ความสัมพันธ์กันด้วยความเป็นกัลยาณมิตร คือ ส่งเสริมการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และการร่วมมือกันเป็นภาคี และหากภาคธุรกิจซึ่งมีกำลังมากจะเข้ามาส่งเสริมกระบวนการทั้งหมดด้วยก็ยิ่งเป็นการดีโดยวิธีนี้จะป้องกันความขัดแย้งรุนแรงในการยกร่างรัฐธรรมนูญ และช่วยให้การปฏิรูปการเมืองสำเร็จได้ด้วยดี ในการนี้**ต้องการความมีวุฒิภาวะของทุกฝ่ายในสังคมไทย** เข้าใจวิธีร่วมมือกันแก้ปัญหายากๆ ของประเทศ เพื่อสร้างหลักการ กรอบ กติกา โครงสร้าง และกลไกที่สังคมไทยจะอยู่ร่วมกันด้วยความผาสุก

เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งเตือนว่า
ถ้าคนไทยมีความสามัคคีกันก็จะมีความสำเร็จ